

TM	Г. XXIV	Бр. 1-2	Стр. 161 - 175	Ниш	јануар - јун	2000.
----	---------	---------	----------------	-----	--------------	-------

UDK 316+21:281.96

Претходно саопштење

Примљено: 07.03.2000.

Драгољуб Б. Ђорђевић

Машински факултет

Ниш

СОЦИОЛОШКИ УВИД У КУЛТУРУ ПРАВОСЛАВЉА (Српско православље и СПЦ)

Резиме

Друго је хиљадугодиште на издисају, и ми већ славимо надолазак следећег миленијума. Опраштајући се од прошлог, сводимо билансе; тек се са прецизним рачуном, отворених очију и чистога срца, може прижељкивати будуће. Стога ће овде, поштујући тај наук, социолог религије резимирати двадесетогодишње (1979-1999) бављење српским православљем и Српском православном црквом. Његови су резултати често оспоравани, множини јесу били од користи, некоме ће тек бити. Није напустио изучавање религије и због једних и због других. Поготову, ради трећих се неће ње манути ни у XXI веку.

Кључне речи: религија, секуларизација, конфесионална идентификација, српско православље, Српска православна црква.

Друго је хиљадугодиште на издисају, и ми већ славимо надолазак следећег миленијума. Опраштајући се од прошлог, сводимо билансе; тек се са прецизним рачуном, отворених очију и чистога срца, може прижељкивати будуће. Стога ће овде, поштујући тај наук, социолог религије резимирати *двадесетогодишње* (1979-1999) бављење *српским православљем и Српском православном црквом*. Његови су резултати често оспоравани, множини јесу били од користи, некоме ће тек бити. Није напу

стио изучавање религије и због једних и због других. Поготову, ради трећих се неће ње манути ни у XXI веку.²

I

Религија је људска, културно-историјска чињеница, систем идеја, веровања и праксе, специфичан облик практичног одношења према свету: природи, друштву и човеку. Као такав систем, она је потпуно равноправна иним облицима људског духа: уметности, филозофији, науци идеологији... Насупрот њима, око ње је много више спорења - различито се схвата, одређује, вреднује; некада је у политичкој милости, почесто не. Прати мене епохалних дешавања, па у одређеној епохи, или исечку епохе, задобија примат, постаје доминантна и боји време да би у другим околностима изгубила првенство, забацила изворност и сишла испод освојеног цивилизацијског нивоа.

Није могуће одредити религију а да сви буду задовољни. Ипак се најчешће полази од компонената, које би требало да садржи свака развијена религија, и долази до *структурално-феноменолошке дефиниције*: Религија је организовани скуп знања, осећања, симбола, културних радњи, моралних и других прописа и веровања везаних за замисао о "оностраном бићу". Религију, као развијен симболички систем, нужно прати особен *религиозни доживљај* који се тумачи на различне начине. Еволуција схватања суштине религиозног доживљаја јесте врло богата и креће се још од Тејлорове (1871) тврдње да се ту ради о спиритуалним бићима ("spiritual beings") до Шмитовог (1979) инсистирања да се њиме захвата пут целине ("the way of the whole"). По правилу се религиозни доживљај своди на *свешћо*, што је сусрет са радикално друкчијим поретком ствари који надилази људску моћ, изазива страх, али помаже и привлачи (Емил Диркем, Рудолф Ото, Мирча Елијаде).

Будући и друштвено-историјском чињеницом, религија има своју прошлост, садашњост и будућност. Историју, антропологију и етнологију занимају теорије о изворима и првим облицима религије - преанимизам, анимизам и аниматизам, теорија о магији, тотему и прамонотеизму, те концепција о прелогичком мишљењу - социологију далеко више прелаз из политеистичке (веровање у више богова) у монотеистичку фазу (веровање у

² Реферат, под насловом "Религија на прагу III миленијума (социолошки резиме)", саопштен на Југословенском научном скупу: "Социолошки аспекти прогреса и културе" (Одсек за социологију Филозофског факултета; Никшић, 14. и 15. маја 1999).

једног бога), трансформација родовско-племенских у националне (издваја се јеврејска религија) и *свећске, универзалне религије* (заратустризам, будизам, хришћанство и ислам). Управо конфесионални изданци националних и универзалних религија ударају главни печат модерном друштву.

Савремено југословенско друштво јесте религијски богато јер се у њему прожимају три културна круга: *византијско-православни, западно-европски* (католичко-протестантски) и *ошманско-исламски*. Поред *хришћанства* - које се историјски поделило на православље, римокатолицизам и протестантизам - и *ислама* (сунитског и шиитског), имамо *јеврејску религију* и одблеске помодних *религијских покрета* оријенталног извора "увезених" са Запада. Све религије и конфесије јесу институционализоване, тј. организоване у различитим степенима. Правна и политичка регулатива назива их верским заједницама, а оне се, заправо, по низу социолошких карактеристика сврставају у четири типа: *цркву, деноминацију, секту и култу*. Примера ради, у црквени тип спадају Српска православна и Римокатоличка црква, у деноминационални Евангеличка црква, у сектарни Хришћанска заједница Јеховиних сведока, док типу култа припадају покрети Харе Кришна и Гуру Махарај Јиа.

Уз облике пучке, дифузне, сектарне и религиозности "личног избора", далеко је најраспрострањенија црквена, конвенционална, тј. *класична религиозност*. Њена је дистрибуција под одлучујућом детерминацијом друштвеног живота - *социјална продукција свећога* - што значи да су психолошки и сазнајни моменти испосредовани фундаменталним значајкама живљења. Ова форма фаворизује практиковање побожности у одговарајућим религијским установама, црквама и храмовима и развијање осећаја припадности вери и организацији. Ради се о типу тзв. *црквених верника* који би требало да целим бићем припадају својој, националним и породичним стаблом наслеђеној, религији и цркви. То даље повлачи строго поштовање редовности учешћа у обредима, санкционисано усвајање доктринарног система, стицање религијског искуства искључиво у окриљу заједнице, подређивање свакидашњег живота религијским прописима и моралним начелима, спољашње манифестовање припадања религији и верској заједници... Речју, *класична религиозност* јесте синтеза *религиозне свесћи* и *религиознога понашања и удруживања*.

Сходно томе, а то потврђују и социоемпиријска истраживања, људи се различито разврставају, у грубим обрисима распоређују на *религиозном континууму*: *религиозност* (верници) - *секуларност* (религиозно неопредељени) - *секуларизам* (нису

верници) - *аїїеизам* (атеисти). Друге типологије - приличан их је број - рачунају са теолошки убеђеним верником, традиционалним верником, поколебаним верником, индиферентним положајем, емотивним, рационалним и практичним атеистом. Могућа су, понекад и спектакуларна, прелажења из групе у групу, и у томе се огледају историјски ход и дијалектички однос религије, секуларизације и атеизма. Истина је да појаву *homo religiosus* прати *homo areligiosus*; други није "наследник" првог - они су "савременици". Ако је религија историјски на делу, нужно је прати секуларизација и атеизам; може само да варира степен преовладавања једне или друге културне чињенице у зависности од периода друштвено-историјског развитка.

Религиозност спољашњег социолошког вида често се меша, иако није идентична, са *конфесионалном припадношћу* (идентификацијом). Конфесионална припадност, као шири појам од религиозности, може значити: 1) актуелну везаност за конкретну вероисповест, и тиме актуелну особну религиозност; 2) традицијску повезаност за одређену вероисповест - и услед поистовећивања религије и етноса, без личне религиозности, али са јасном свешћу о конфесионалној позадини; и 3) признавање конфесионалног порекла, "религије по рођењу" ("религије дедова и очева"), упркос помањкања разложне свести о томе и сопствене религиозности. Постоји и супротно стање - *безконфесионалност* - када људи одбијају идентификацију у конфесионалним терминима или их не поседују у психолошко-сазнајном смислу. Фактички је нужно увести градацију, па када је реч о Србима, примера ради, говорити о: нерелигиозним Србима, православцима по рођењу; нерелигиозним Србима, традиционалним православцима; и религиозним Србима, актуелним православцима (наравно и о оним Србима који не признају православну конфесионалну позадину). Као у случају (не)религиозних типова, и овде су могуће изражене претумбације које се код Срба одвијају у следећем правцу: 1) Срби напуштају безконфесионално стање и прелазе на различите конфесионалне позиције; 2) пунећи конфесионалну лествицу, бројнији су Срби који заузимају више нивое; и 3) све више је Срба актуелно везаних за православље и особно религиозних. Треба истаћи да у свакој моноконфесионалној заједници егзистирају мање или више бројни грађани који су пригрлили друге религије и конфесије, чиме се отвара значајно питање дезинтеграције, разграђивања конфесионалног бића етноса. И међу Србима имамо католике, унијате, протестанте, муслимане и приврженике нових религиозних покрета.

Религија је од настанка грађанског друштва била под снажним утицајем секуларизирајућег процеса. *Секуларизација*, генерално дефинисана као "процес где религијско мишљење, пракса и религијске установе губе свој друштвени значај" (Брајан Вилсон), претила је да маргинализује религију на општедруштвеном, групном и индивидуалном нивоу. Данас је процес посветовљавања прилично закочен у земљама "другог" и "трећег" света, ревитализује се конвенционална религиозност, расте друштвени значај религије, па се закључује како "подршка није дата тријумфалном сценарију секуларизације, према којем је опадање значаја религије нужна особина друштва која се модернизују и модерних друштава" (Џемс Бекфорд и Томас Лукман). Насупрот "сумрака светог" (Сабино Аквуавива), све јасније се запажа "повратак светог" (Данијел Бел), говори о заборављеној религији, појави нових или трансформисаних облика, промовише "морализирајућа религија", "религија спасења" и "митски и мистични начин мишљења", наглашава подземна, невидљива, пучка и дифузна религија. Секуларизација је у повлачењу, а атеизам стављен на голема искушења, као да одумире.

Хришћански теоретичари прогнозирају, док статистички подаци потврђују, како ће се три групе највише ширити у следећих педесет година: римокатолици, баптисти и пентикосталци - ни помена о православним. Било како да буде, религија није - штоно рече Виљем Џемс - илузија без будућности, не може се докинути акцијом субјективних снага по наивном веровању догматских марксиста, *ојворена је будућности и јодложна јтрансформацији*. Надолазеће генерације, у складу са својим потребама, валоризоваће религију као друштвено-историјску и културну чињеницу која има психолошко-емоционалну, етичку, друштвено-интегративну функцију и улогу погледа на свет.

II

Хришћанство је једна од откривених светских религија. Никада се није испољавало јединственим смером; распростравши се по многобројним провинцијама Римског царства, још тада је поседовало способност прилагођавања различним друштвеним односима и месним традицијама. Вишевековним унутрашњим, духовним и спољашњим, световним такмичењем за првенство и руководство између Цариграда и Рима, оно се најпре расколilo (1054. год.) у два основна тока: *јправославље* и *римокатолицизам*, да би се у 16. столећу, одвајањем од Римокатоличке цркве, коначно оформила и трећа конфесија - *јројесјанство*.

Временом су настале значајне *богословске* и *органizacione* разлике међу хришћанским вероисповестима, тако да су данас једино сагласне како "верују у Исуса Христа као оснивача и као свој узор". Богословски расцеп између православних и католика отпочео је поводом учења о исхођењу Светога Духа и из Бога Сина, Исуса Христа (*filioque*). Источна црква задржава апостолски наук: само Бог Отац еманира Дух Свети, Рим признаје ову способност и Христу. Насупрот католицизму, православље одбацује постојање чистилишта, а прихвата да је Богородица, безгрешна зачетница Исуса, била подложна прародитељском наследном греху. У православљу се оспорава и папски примат и његова непогрешивост (незаблудивост), догма уведена прошлог века.

Православље - правилно мишљење, правилно веровање хришћанске религије, поштовање традиција религије, скуп свих православних хришћана (Чедомир Драшковић) - у коме се процес гранања одвијао столећима, тренутно представљају петнаест *ауџокефалних* (самосталних), помесних цркава: Цариградска, Александријска, Антиохијска, Јерусалимска, Руска, Кипарска, Грузијска, *Срјска*, Бугарска, Грчка, Румунска, Пољска, Чехословачка, Албанска и Америчка; поред више *ауџономних*, попут Финске и Јапанске цркве. У организационом погледу православље, као и протестантизам, нема свеопшти центар управљања; васељенском, цариградском патријарху припадају уважавање и првенство као "првом међу равнима", али не и јурисдикција над осталим црквама. Оне су самосталне, епископално уређене са патријархом или архиеписком на врху.

Помесне православне цркве имају заједничко вероучење и култ. Они су формулисани током првих *Васељенских сабора* (последњи одржан у 8. веку) које Источна црква једино и признаје. Од 1960. године бржљиво се припрема следећи свеправославни сабор ради усаглашавања православља са модерним добом. Изворима православног учења јављају се *Свeјтo њисмо* и *Свeјтo ѡредање* (установљено васељенским и помесним саборима, делима црквених отаца и древном богослужбеном праксом). Библија и лична интерпретација верника нису довољни, како је у протестантизму, већ је нужан и критеријум предања: "Без једног оваквог мерила, ауторитет Библије би се свео на лично мишљење сваког појединца који покушава да је тумачи. Ми верујемо да сама Библија, без предања, као свог живог тумача, није довољна као извор истине" (архиепископ фински Павле).

Суштина *ѡправославне ѡбожностѡи* најсажетије је исказана у *Символу вере*, светим оцима донесеном на Никејском (325. год.) и Цариградском (381. год.) сабору:

ВЕРУЈЕМ у једнога БОГА ОЦА,
 Сведржитеља,
 Творца неба и земље
 и свега видљивог и невидљивог.

И у једног Господа Исуса Христа,
 СИНА БОЖИЈЕГ, Јединородног,
 од Оца рођеног пре свих векова -
 Светлост од Светлости,
 Бога истинитог од Бога истинитог,
 рођеног а не створеног,
 једносушног Оцу,
 кроз Кога је све постало.

Који је, ради нас људи
 и ради нашег спасења,
 сишао с небеса
 и оваплотио се
 од Духа Светога и Марије Дјеве,
 и постао човек;

И Који је распет за нас
 у време Понтија Пилата,
 и страдао и био погребен;

И Који је васкрсао у трећи дан
 по Писму;

И Који се вазнео на небеса
 и седи са десне стране Оца;

И Који ће опет доћи са славом,
 да суди живима и мртвима;
 Његовом царству неће бити краја.

И у ДУХА СВЕТОГА,
 Господа, Животворног,

Који од Оца исходи,
 који се са Оцем и Сином заједно
 поштује и заједно слави;
 Који је говорио кроз пророке.

У једну, свету, саборну
 и апостолску ЦРКВУ.

Исповедам једно КРШТЕЊЕ
 за опроштење грехова.

Чекам ВАСКРСЕЊЕ мртвих
 И ЖИВОТ БУДУЋЕГ ВЕКА.
 А м и н !

Православни кулѝ јесте богат и разноврстан - од седам светих тајни (крштење, миропомазање, исповест, причешће, брак, свештенство и јелеосвећење), преко молитве, поштовања икона, поклоњења крсту, реликвијама, моштима и светим местима, до култа светаца, држања постова и празновања великих и престолних, покретних и непокретних празника. *Православна религиозност* - будући јединством религиозне свести, понашања и удруживања - постиже се, прво, кроз веровање "у Тројединог Бога живог: Оца и Сина и Светога Духа и у оваплоћење Сина Божјег - Богочовека Христа, Који се јавио у *ѿелу Цркве* и са *ѿелом Цркве* (Златоуст); и друго, живљење у тој вери и том вером кроз свете тајне и свете врлине Цркве Христове, тј. кроз свету благодат Божју и свето живљење мислима, речима и делима у Цркви Православној" (Атанасије Јевтић).

Социолози веле да такво конфесионално православље, налик католичанству и протестантизму, не може рачунати на надоласеће време и успех - очекивајући да у једном тренутку цело модерно друштво, васколика васељена буде православна. И савремени православни богослови признају да више не може опстати идеја о свеобухватној хришћанској цивилизацији: "Конечно је отишла у вечност и машта мисионара са почетка 20. столећа о томе како ће свет ускоро бити уједињен, с једне стране, цивилизацијом, а с друге - религиозношћу под руководством хришћанства" (Михаил Новиков). Значајнији од ове идеје јесте став о хришћанству као и надаље пресудном фактору у човечанству: и даље ће оно бити најживотнија духовна сила на планети, биће главни чувар цивилизације док нације долазе и одлазе; пружиће свету везу са историјом; његова вера даће "милионима људи осећај равнотеже постојаности и смисла усред све опаснијег и тежег света" (Роберт Линдер).

У том контексту, супротно од претходних очекивања, изгледи православља су више него повољни:

1) Захваљујући сумраку социјалистичке (атеистичке) идеологије - нарочито под њом грађених система - ствара се друштвена, културна и духовна клима за обнову, чак *ѿроцваѝ* православља. У Европи (па и свету) која се сада рађа, религијски подстицаји не долазе више са Запада на Исток - већ обрнуто. Показује се да је православље остало најживотнија духовна сила на традиционално припадајућим му просторима, премда је било подвргнуто изузетној репресији и сасецано до корена.

2) Православље ће пружити свету везу са историјом јер је и само *чинилац* светске историје, резимира почивши српски патријарх Герман: "Његову лепоту, хуманизам, културу и уметност шириле су пре свих Византија и Русија. Октобарска рево-

луција нанела је велику неправду православљу, али му је, не желећи то, учинила услугу, ширећи га са Истока на Запад... Зато данас у Јапану, Африци, Америци и Аустралији постоје православне епархије и парохије. Православље је непрекинуто наслеђе јеванђелске апостолске Цркве Христове на Истоку, али данас већ и на Западу." Православље путује - без спектакуларности, полако али сигурно, према Западу желећи да сведочење о историјској вертикали положи у историјску хоризонталу.

3) Православна хришћанска вера и даље ће пружати милионима људи љубав и мир, срећу и толеранцију, омогућавати налажење смисла и разлога живљења и давати осећај равнотеже и постојаности. Оно то може постићи у случају да се не своди искључиво на хришћанство закона и обичаја, *масовну социолошку религиозност сјаљашњеџ шииа*, него него и на истрајно "ослобођење унутарњег човека у православној духовности". "Будућност не припада - пресуђује Гаврило Патачи - домасовљеној религиозности, него више неприметном присуству "соли", чија је снага у добром квалитету."

III

Свака аутокефална православна црква, махом везана за историју, традицију и културу сопственог народа, поседује и специфичне особености које не нарушавају њену правоверност. Те особености се, значи, не манифестују толико у богословској догматици и обредима колико у историјском, културном, политичком и другом, свакодневном оностраном послању цркве. Уз сав се опрез утолико може говорити о руској, грчкој, румунској или *српској варијанци православа*.

Богослови, историчари и социолози религије нису у сугласју поводом броја и типа особености српског православља, осим што се слажу да оне почињу тамо где се ради о *националном* доживљавању православља и о синтези између нашег народног духа и учења цркве. Из сусрета цркве са народном душом и из процеса њиховог међусобног прилагођавања "родило се *оно* што се може звати народном вером, а што је код нас, не без разлога, названо *српском* вером" (Ђоко Слијепчевић).

Према неким је српска вера израсла и оваплоћује се у следећим карактеристикама: 1) Православље је хришћанизирајући Србе, хришћанизирано и њихове обичаје, навике и паганске култове, али је утицај паганске вере остао до данас. Тако Срби, као једини међу православним народима, имају празник *славу* - што је празновање крсног имена и породичног светитеља, па се каже: "Где је Србин, ту је слава." 2) Српска православна црква

јесте традиционалистичка - прихватила је патријархални поредак и морал, хијерархију и драговољну потчињеност млађега старијем, женског мушком... што значи: Христос на небу, миропомазани краљ у држави, а домаћин (најстарији члан породице, отац) у кући. 3) Православље је допринело приближавању и стапању народа, државе и цркве. Ради се о тзв. *симфонији*, складности између државе и цркве, световне и свете власти: "У интимном доживљавању народа оне су биле једно и чиниле су јединство; владари су често силазили са престола и одлазили у манастир, да би се подвизавали и постајали свеци. Високи представници цркве, када је то била потреба народа, вршили су државничке мисије и враћали се опет у мир и тишину манастира" (Ђоко Слијепчевић). 4) Као резултат сраслости православља, цркве и државе, српски је народ, сем светих архијереја, мученика монаха и жена, канонизовао, прогласио за свеце и своје владаре, нарочито оне из династије *Немањића* (укупно 22 канонизације). 5) Православље и Српска православна црква су дубоко посејали Косовски култ у српску душу. Трагичан пораз од Турака на Косову Пољу, чиме је фактички отпочело вишевековно ропство, митологизацијом је претворен у духовну, хришћанску победу, будући да се свети кнез *Лазар* са великашима и војском причестио пред борбу и определио за вечно "царство небеско" на супрот пролазном "царству земаљском". И данас је за већину Срба Косово централна историјска вертикала; "душа српства, како се оно историјски уобличио, било је и остало Косово". Други пак сматрају да се по тежини митологије (мање или више свесне) у историји Срба, поред мита о Косову, јављају и мит о улози лозе Немањића и мит о деловању Светога Саве. 6) Хиљадугодишња борба за опстанак формирала је у Срба херојски начин схватања вере и смисла живота. Витешки дух јесте оличен у девизи да се вреди борити и умрети за "Крст часни и слободу златну", за православље и националну самобитност. 7) Српско православље јесте одувек било толерантно, никада насртљиво и искључиво.

Међутим, све особености српског православља и Српске православне цркве могу се синтетички изразити реченицом: "Српско православље јесте *Светосавље*", када богат живот и разноврсна делатност *Светог Саве* постају синоним српске народне вере. Уосталом, сваки Србин ће вам рећи да српско православље и није ништа друго до Светосавље. Указујући на опасност (религијског) филетизма, критичари, попут Димитрија Оболенског, сада водећег византолога, оштро доводе у питање једначење српског православља и Светосавља налазећи у том чину пример идеологизације и романтичног национализма. Срп-

ски теолози одбацују примисао да се истицањем Светосавља неумерено истиче национално, парцијално српско, на штету хришћанства, тј. универзалног. Епископ Иринеј (Буловић), најугледнији савремени српски богослов, пише да Светосавље садржи у себи нешто конкретно и реално, што се "огледа у истини да ако је Православље богочовечно, ако оно значи истину о Богу Који је Логос, али постаје Тело ради спасења света, истина о оваплоћеном Богу, онда то даље значи да се Православље оваплоћује, на исти богочовечански начин, у животу, у духовности, у култури, у искуству, у историји, у свакодневици конкретних људи и народа. Још је отац *Јусџин*, дајући кратку дефиницију Православља, све то сажео у заиста језгровиту, лаконску, али рекао бих и ненадмашну дефиницију, рекавши да Светосавље није друго до Православље, али Православље 'српског стила и искуства'. То значи: Православље оваплоћено у историји и искуству једног конкретног народа српског".

Но и овако појмљено православље није помогло Србима да буду на висини припадајуће им историјске улоге у II Југославији. Као нигде другде у "комунистичком комонвелту", они су се у бившој домовини *одвојили* од своје историјске цркве и вере. У томе су три чињенице одиграле кључну улогу: 1) ратни период (II светски рат) је осакатио СПЦ; 2) оно што није успео да учини рат, окончао је новоуспостављени режим - социјалистичка власт је дотукла СПЦ и српско православље; 3) а да буде још веће зло потрудила се српска црква која је, слабо и тремо вођена и исказивајући претерану лојалност, и сама појачавала негативне последице ратног пустошења и бољшевичке тортуре.

У таквом социјалном и културном амбијенту значај српског православља и цркве, *посебно у смислу доприноса својим развојем заједнице*, био је слабашан и маргинализован. Јер, док је црква била изразито демонополизована и енормно смањен број верника, отпочело је одумирање верске праксе, потрошио се утицај верске припадности и религијског понашања на свакодневни живот, наступила је декомпозиција веровања, спустила се религиозност међу маргиналне, а напустила пропулзивне, друштвене групе и слојеве, напослетку вера постала одредница сиромашних. Уз маргинализовање типичног верништва, нејака црква и стигматизована религија нису ни могле поседовати израженије потенцијале за развој.

IV

Али већ при крају комунистичке Југославије, негде у другој половини осамдесетих година, променио се набоље положај

Српске православне цркве. Одонда је закочена тенденција одвајања српскоправославног становништва од своје вере и цркве. Надошло је време десекуларизације, прецизније - деатеизације Срба, побуђено неколиким узроцима опште и посебне нарави. Најпре, *десекуларизација чийаве источне Европе*, у чијој позадини лежи урушавање социјалистичких система, имала је утицаја на српско друштво. Јачање римокатоличанства и ислама у окружењу доприноси јачању православља и СПЦ. Потом, у тој је деценији југословенска заједница запала у најдубљу *моралну, пољитичку и економску кризу*, када су се тражећи могућа решења људи масовније окренули религији и цркви. Срби су, налик другим југословенским народима, држали да су највећи губитници у безнадежној друштвеној кризи. Најзад, истовремено се дешавају неки догађаји који изричито погађају свест и подсвест Срба и подстичу повратак православљу и СПЦ. Ту се истичу познати *сукоби са Албанцима* на Косову, "светој српској земљи". Тако су радикална превирања у трима концентричним круговима - у земљама источне Европе, у самој Југославији и у Републици Србији - пресудно определила обнову српског православља и СПЦ.

С друге стране, поједини критички настројени социолози, уважавајући споменуте разлоге као ширу амбијенталну позадину, обнову религиозности ипак своде на један једини узрок - на *екстремни расиј национализам*. Тако Дејвид Мартин покрете религиозне обнове у постсоцијалистичким земљама југоисточне и источне Европе оцењује као у суштини инцидентно верске и националистичке, па се у том контексту и "страстна ходочашћа Срба на монашка светилишта на Косову" могу подвести под рубрику "национализам". Под диктатом друштвено-политичке ситуације догодило се да је национализам промовисао религију и цркву, па и преокренуо религиозну панораму становништва. Нема спора, национализам је проузроковао да се људи препознају и у религијским терминима, да пригрле историјску, културну и социјалну позадину која је и религијски осенчена.

Било како да јесте, у садашњој Југославији омогућено је размрзавање религијског комплекса - религијско се слободно испољава на глобалном, групном и индивидуалном плану. Стога *СПЦ полако и сигурно повраћаје стари сјај*: 1) Постаје незаобилазан учесник у друштвеном, политичком и културном животу, покатак, као у случају рата у Босни и Херцеговини, и национални арбитар уз чије одлуке пристаје велики део етноса; 2) Њени све бројнији храмови - обновљени и новоизграђени - пунији су верништва него у било ком периоду друге половине века на измаку; 3) Материјално јача - иако јој социјалистичка

власт неоправдано не враћа огромну, за време комунизма, конфисковану имовину - и духовно се богати тако да су њене средње и високе богословске школе премалене да приме заинтересоване полазнике; 4) Још јој није дозвољено вероучење у државним школама, али то донекле надомешта приметним присуством у медијима и разгранатом издавачком делатношћу...

Поврх свега, много још труда је потребно да уложи СПЦ, уз повољно садејство лаичког окружења, како би се поништили или умањили плодови посветовњења Срба. Мукотрпан је пут десекуларизације и деатеизације и на њему *Србе и СПЦ вребају многе ојасносйи*. Већ је сада очевидно да на том путу често има несналажења, пуке обредности, празнославлa, религиозног патоса, неприличног свечарења и кичерске иконографије. Понекад је враћање религији и СПЦ повезано са екстремним испољавањем конфесионалног менталитета, чак национализмом и искључивошћу према другим етничким групама, што некимa служи као аргумент да тврде како су Срби "космичка грешка". Они то сигурно нису, као што није нити један народ, али је неопходно да успоставе везу између своје историјске вертикале и оновремене животне хоризонтале. Мудри народи то чине и трају, а при томе је незаобилазна улога религије и религијских организација.

* * *

Нема тог грађанског друштва коме секуларизација није ударила свој *јак њечай*. Он је готово препознатљив у већини структуралних области: економији, државном уређењу и политици, култури и уметности, образовању, систему вредности и моралу. Појам и стварност грађанског, модерног цивилног друштва јесу пупчаном врпцом скопчани са учинцима посветовљења. Исто тако, што не треба да збуњује, нема тог грађанског друштва у коме није на дужу стазу успостављен баланс између секуларизирајућих учинака и реално-социолошког значаја религије и верских заједница. Цивилна друштва се развијају на секуларној основи, усисавајући не мале црквено-религијске доприносе општем благостању заједнице.

Никога не треба посебно убеђивати да је наша држава упућена на трновиту трансформацију свога бића према узусима грађанског друштва. Такође је посве јасно да освајање степена цивилног уређења није изводљиво враћањем точка историје новом сакрализацијом. Пре ће то бити преображај ка *секуларном усйројсйиву*, стварањем баланса у становништву између верника, секулариста и атеиста, односно досезањем знане нам про-

порције из религијске географије западних земаља. *Да ли ће на шом њуу српско православање и Српска православна црква истрајати улозу кочничара или постојећивача, њонајвише зависи од њих?*

Напомена: Овај текст је настао радом на макропројекту *Регионална културна сарадња на Балкану* (14T07) који је финансирало Министарство за науку и технологију Србије, а реализује Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Đorđević, D. V. (1990), "Confessional Mentality as a (Dis)Integration Factor", *Innovation*, 3(1).
2. Ђорђевић, Д. В. (при.) (1991), *Православање између неба и земље*, Ниш, Градина.
3. Đorđević, D. V. and V. Đurović (1993), "Secularization and Orthodoxy: The Case of the Serbians", *Orthodoxes Forum*, 7(2).
4. Ђорђевић, Д. В. (1993а), "Према социологији православља и православне цркве". У: Живковић Г. (при.), *Шта нам нуди православање данас?*, Ниш, Градина.
5. Ђорђевић, Д. В. (1993б), "Конфесионална идентификација и толеранција - дијалог и суживот", *Култура*, (91-92).
6. Ђорђевић, Д. В. (при.) (1994), *Повратак светиоџ?*, Ниш, Градина.
7. Ђорђевић, Д. В. (1994а), "Религијско-црквени комплекс, распад II и будућност III Југославије. Теоријске претпоставке разумевања распада Југославије - Филозофија и друштво VI, Београд, Институт за филозофију и друштвену теорију.
8. Ђорђевић, Д. В. (1995), "Секуларизација, религија и развој југословенског друштва". *Религија и развој*, ЈУНИР годишњак II, Ниш, Југословенско удружење за научно истраживање религије.
9. Đorđević, D. V. (1996), "Il cristianesimo ortodosso serbo e la chiesa ortodossa serba nella seconda e nella terza Jugoslavia", *Religione e Società*, 11(25).
10. Ђорђевић, Д. В. (при.) (1997), *Искушења атеизма*, Ниш, Градина и Југословенско удружење за научно истраживање религије.
11. Ђорђевић, Д. В. (1997а), "Религијске и конфесионалне границе на Балкану: изазов интеркултуралности". *Границе - изазов интеркултуралности* Јакшић Б. (ур.), Београд, Форум за етничке односе.
12. Ђорђевић, Д. В. (1998), *Пророци "нове истине": секте и култови (Шта треба да знамо о новим религиозним покретима?)*, Ниш, Југословенско удружење за научно истраживање религије и Друштво за заштиту и унапређење менталног здравља деце и омладине.
13. Đorđević, D. V. (1998а), "Serbian Orthodox Church, the Disintegration of Second Yugoslavia, and the War in Bosnia and Herzegovina". *Religion and the War in Bosnia*, Mojzes P. (ed.) Atlanta, Scholar Press.
14. Ђорђевић, Д. В. (1998б), "Слава у Срба као религиозни и профани празник на крају 20. века (социолошки увид)". *Етно-културолошки зборник, књига IV*, Сврљиг, Етно-културолошка радионица.

15. Ђорђевић, Д. Б. (1998в), "Кратка социолошка прича о конфесионалној идентификацији". *Слџрапџеџије развоја и џроцеси реџионалне кулџурне сарадње на Балкану*, Ниш, Филозофски факултет - Институт за социолошка истраживања.

Dragoljub B. Ђorđeviћ, Niš

**A SOCIOLOGICAL INSIGHT
INTO THE CULTURE OF ORTHODOXY
(The Serbian Orthodoxy and the Serbian Orthodox Church)**

Summary

The second millennium is at its last grasp, and we already celebrate the forthcoming one. Bidding farewell to the passing one, we balance our accounts; we can wish for the future only with a precise balance of accounts, with open eyes and clean heart. Respecting this precept, the author, a sociologist of religion will summarize in this paper his twenty-year long (1979-1999) preoccupation with in the Serbian Orthodoxy and with the Serbian Orthodox Church. His results although often disputed, were useful to many people, and are yet to serve to some of them. He never abandoned the study of religion serving both of them. And particularly for the sake of the third, he will not give it up in the forthcoming 21st century.

Key words: religion, secularization, confessional identification, Serbian Orthodoxy, Serbian Orthodox Church